

SZOMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY

CSALLÓKÖZI NÉPZENEGYŰJTÉS

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1958. III. 24-i felolvasó ülésén

Tisztelt Akadémia! Kedves Hallgatóim!

A Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében 1957. október 15-től kezdődően ötheti népdalgyűjtő és szakmai tapasztalatszerző utat tettem Csehszlovákiában. A tudományos kutatók cseréje során a bratislavai Szlovák Tudományos Akadémia vendége voltam. és időbeosztásom vázlatát a gyakorlati szempontok figyelembevételével vendéglátóim állították össze. Időm felét, tehát két és fél hetet a magyar kisebbség népdalainak gyűjtésével és magnetofon-felvételével töltöttem, a másik felét pedig szakmai tapasztalatszerzésre fordítottam.

A morva és a szlovák népzene évszázadokon át a nyitott ajtó volt, amelyen keresztül a nyugati hatás beáramlott a magyar népzenebe, számunkra tehát nem lehet közömbös, hogy a bratislavai és a prágai népzene kutató intézetek hogyan és milyen eredménnyel működnek. Mielőtt tehát az általam gyűjtött népzenei anyagot ismertetném, röviden összefoglalom a két intézetben nyert tapasztalataimat.

A Szlovák Tudományos Akadémia szervezetében működő bratislavai Folklór Intézet a dunaparti múzeum épületének első emeletén van elhelyezve. Legfelső vezetője Kresanek Jozef dr. egyetemi docens. Vezetése alatt nemcsak népzene kutatók, hanem zenetörténészek is dolgoznak. Magnetofonnal felszerelt saját intézeti autóval járnak ki a terepre: egy gyűjtő, egy technikus és a sofőr. A gyűjtött anyagot csak otthon jegyzik le a szalagról. Precíziós, mikroszkópikus lejegyzéseket nem csinálnak. Nagy gondot fordítanak a tánczenére, amelyet külön hangosfilmmel örökítenek meg, tehát egyszerre veszik fel a zenét és a táncot. Jól tudnak fényképezni, — fényképgyűjtésük igen mutatós. Népdalgyűjtésük állománya számszerűleg még nem jelentős, mert a gyűjtési szakasz kezdetén vannak; népzenei kiadványuk is ezt mutatja: zenei rend nélküli adatközlés szép népeleti fényképekkel.

Végeztek azonban egy igen figyelemre méltó munkát: népzenei kisfilmet állítottak össze a hangosfilmes gyűjtéseikből. Poloczek František dr. intézetvezető és Tóth Stefán tánckutató műve ez, amelyet számomra a föld-

szinten levő stúdió-részlegükben a falra vetítettek. Stúdiójuk három helyiségből áll. Az egyik modern bútorzatú kisterem, amely vetítésre is alkalmas, a másik kettő a technikai laboratórium. Ezekben stúdió-magnetofonok, átjátszók, filंबरendezések, anyagtárolók és a hangosfilmmel kapcsolatos elektrogépek vannak elhelyezve. Kisfilmjükből megismertem az északi vármegyék 18 falujának szlovák népi táncait, népzenejét és népviseletét. A helyszíni népdalfelvételeikben számos, Magyarországon is énekelt dal van, táncaik között pedig több verbunkos is szerepel. Táncaik általában gyorsak, néha fergetegesek. Tóth Stefán táncgyűjtő szerint azok a táncok, amelyekben lassú rész előzi meg a gyorsat (Gömör és Zólyom vármegyéből), magyar hatást mutatnak.

A lejegyzett zenei anyagot kétféle módon dolgozzák fel: zenei és szöveg-szempontról. Mindkét kategória tekintetében a prágai Ethnográfiai Intézet módszerét követik, s csak egyes részletekben tértek új utakra. Az alapvető módszer azonban annyira eltér a magyar zenefolklór módszerétől, hogy külön kell vele foglalkoznom. Ezt a prágai intézetben ismertem meg.

A prágai Ethnográfiai Intézet a cseh Tudományos Akadémia keretében működik. Egy belvárosi épület legfelső, teljes emeletén van elhelyezve, vezetője dr. Horák Jiří egyetemi tanár, akadémikus. Ő volt a tájékoztatóm, s én is ismertettem vele Népzeneutató Csoportunk működését és kiadványait.

Az intézet folklór-osztályának 3 tagozata van: I. prózai, II. énekes és III. hangszeres. Intézetükben csak a cseh anyag van, kb. 30.000 szöveg, majdnem mind dallammal. Brünnben van a morva anyag, ahol ugyancsak 30.000 dalról van kéziratuk, a nyomtatott anyagon kívül. Számszerűleg tehát a magyarral kb. azonos 60.000-nyi dallal dolgoznak. A zenei anyag *regionális* tékában áll, a dalokat a gyűjtőktől összevárosolták. A tékákon belül dallamrend nincsen, de az egész anyagról *dallam-katalógusuk* van. Ebben a tekintetben van közöttünk az alapvető módszerbeli különbség. Ők ugyanis nem fogadták el a Krohn Ilmari-féle rendszert, amely minden dalt közös záróhangra vesz és kadenciális rendet teremt. Nálunk ezt BARTÓK vezette be. A cseh módszer *incipitum-katalógussal* dolgozik, amely az első dallamsorokat tünteti fel, tehát dallamkezdet szerint osztályoz. Minthogy ez nem teljes értékű, megvalósítottak egy *intervallum-katalógust* is, amelyet zenei motívumrendben állónak láttam. A szövegrendezésre hasonlóan két katalógusuk van: a betűrendes *szövegkezdeti katalógus* és ennek is egy kiegészítője: a *szöveg-motívum-katalógus*. Az utóbbi — amely csak Brno-ban és Bratislava-ban található — műfajokra van osztva, azon belül vannak a cím szavak. A kartoncédulákon utaló számok vezetnek a többi katalógushoz. Külön szekrényben — ugyancsak a területi elv alapján — városok szerint csoportosított tékában áll az a szöveganyag, amelyet vidéki múzeumok anyagából írtak ki, — ezek dallam-nélküliek.

A teljes népéletre vonatkozó fényképanyaguk 20.000 darab.

Kiadványtervük szerint monográfikus műveket jelentetnek meg egyes területekről. Nemrég hagyta el a sajtót „Kladensko” c. kiadványuk 1900 oldalon, amely a terület munkásainak folklóráját, életmódját, kultúráját adja, és népdalaikból is sok szemelvényt tartalmaz.

Pozsonyi és prágai tartózkodásomat felhasználtam a zenei intézmények és emlékek megtekintésére, részben tanulmányozására is, — erről másutt számoltam be.

Rátérve az elvégzett népzenegyűjtésre, meg kell jegyezmem, hogy ez nem korlátozódott kizárólagosan a Csallóköz területére (tehát a két Duna-ág közé), de az anyag többsége innen való. Ami még hozzájárult, az csatlakozó területről, az Érsekújvártól (Nové Zámky) délre levő Martos (Martovce) és Tardoskedd (Trvrdošovce) községből való. A pozsonyi Folklór Intézet hivatalos írást adott, amely szerint a Szlovák Tudományos Akadémia vendége vagyok, népdalokat gyűjtök a magyar kisebbség körében és kéri a helyi hatóságokat, hogy munkámban segítsenek.

Ilyen körülmények között 16 községben 69 énekmondótól összesen 446 dalt gyűjtöttem. Ezeket verseikkel együtt 5 db gyűjtőfüzetbe kótáztam le, utólag megsorszámoztam, továbbá kadencia- és szótagszám jelzetekkel láttam el. Az énekmondóim egy részét lefényképeztem. Egyébként a gyűjtőút érdekesebb vonatkozásairól kb. másfélszáz felvételt készítettem, amelyek közül különleges érdekességű a martosi népviseletet ábrázoló fényképsorozat. A 446 dal közül 244, tehát több mint a fele magnetofonszalagon is meg van örökítve. A magnetofonfelvételeknek majdnem a felét — éppen a csallóközi anyagot — egy kölesönkapott magán-magnetofon segítségével sajátkezűleg csináltam, a többi részét pedig a pozsonyi Folklór Intézet magnetofonos autójával a helyszínre érkezett szlovák technikus vette fel.

A 16 község a következő volt: *Püspöki* (Biskupice), *Somorja* (Šamorin), *Béke* (Sklenarovo), *Ógelle*, *Egyházgelle* (Holice), *Cséfa* (Čechova), *Amadé-karcsa* (Kostolné-Kračany), *Királyfiakarcsa* (Kralovičové-Kračany), *Duna-szerdahely* (Dunajska Streda), *Balázsfja* (Blažovo), *Várkony* (Vrakuň), *Tardoskedd* (Trvrdošovce), *Martos* (Martovce), *Pozsony* (Bratislava; *Horváti*, *Mad* és *Nagykeszi* a dalok származási helye).

A 69 énekmondó közül negyven éven aluli volt 28, idősebb korú pedig 41 (ezek közül hatvanon felüli 20) volt. Az idősebbek túlsúlyából kitűnik, hogy a mélyebb hagyomány kutatása lehetséges volt.

Népzenei *stílusjegyek* szerint a 446 dalból a *régi stílushoz* tartozik 104 dal (23%), az új *stílushoz* 154 (32%), a többi (45%) egyéb jellegű.

Főkadencia tekintetében a régi stílus dalaiból legtöbbször az [1]-es főkadenciájú (34 db), azután az [5]-ös (28 db), majd a [3]-as következik (15 db). Az új stílusnak nagy többsége [5]-ös főkadenciájú. Mindez megegyezik BARTÓKNAK a felvidéki zenedialektusról adott jellemzésével.

Hangsor tekintetében a dalok közül *dúros* jellegű 266 db (60%) és *mollos* jellegű 180 db (40%). Éspedig :

dó-dallam	161	lá-dallam	93
dó hex- (és pent-) achord	90	lá-dallam szi-vel	23
szó-dallam	14	lá-pentaton	15
fá-dallam	1	lá-pentachord	3
mí-dallam	1	ré-dallam	41
		különleges hangsor	4

Műfajok szerint az anyag a következő kategóriákból áll : gyermekdal, újévi köszöntő, balácsolás, névnap-i köszöntő, szinala (= böjti leánytánc), szentiváni tűz, kiszehajtás, lucázás, karácsonyi „mendika”, lakodalmás, bordal, párosító, aratódal, éjjeli őr dala, árus-nóta, katona-dal, históriás ének, ballada, rabnóta, lírai dal, duda-nóta és népének. Műdaleredetűnek bizonyult 52.

A következőkben a felsorolt műfajokból egyes példák bemutatásával igyekszem anyagomat érzékeltetni az igen tisztelt hallgatósággal.

A 18 *gyermekdalt* részben iskolásoktól, részben felnőttektől gyűjtöttem. Az egyik magyar iskolában kislányok sereglettek körém — 4. és 5. osztályosok — akik bőven árasztották a gyermekdalokat. (L. az 1. fényképmellékletet.)

1. Iskolás lányok Egyházzgellén

Megtudtam tőlük, hogy autóbuzskirándulásokra viszik őket s olyankor más falu gyermekeitől is tanulnak új dalokat. Ez a dalok vándorlásának egyik jelenkori módjára vet fényt. A gyűjtőnek a Csallóközben kevésbé kell tartania attól, ami itthon már lépten-nyomon fenyegeti, ti. hogy esetleg már a jó iskolai énekeskönyvek dalait hallja viszont, — ugyanis a magyar kisebbség kulturális élete az első lélegzeteknél tart s az iskolai énekkutatás korszerűsítéséig még nem jutottak el. Mégis, minden dal eredetét nyomoztam, mielőtt leírtam vagy magnetofonra vettem. Az itt következő dal pl. legényesúfoló, amely a felnőttek dalkincséből való, — az egyik helybeli szülő a forrás. A nagy magyar népdalgyűjtemény vonatkozásában új variáncsoportot nyit meg BARTÓK: A magyar népdal c. könyvének 287. és 288. sz. nagyalföldi dalai mellett.

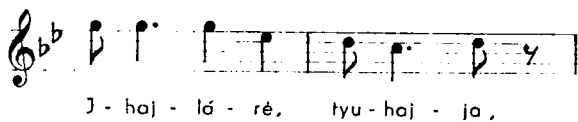
AP. 1932 e)

Egyházgelle (Pozsony)

Iskolás lányok (11—13)

Gy. : Szomjas György, 1957. okt.

Tempo giusto ♩ = 144

2. *Én is megyek a vásárra,
Ihajláré, tyuhajja,
Legént választok magamnak,
Rip-rop, ropogós a gerenda.*

3. *Szökét nem, mer az beteges,
Ihajláré stb.
Sem vörösset, mert részeges,
Rip-rop stb.*

4. *Kövéret nem, mert nagyevő,
Ihajláré stb.*

*Sem soványat, mer összedől,
Rip-rop stb.*

5. *Öregét sem, mer az morog,
Ihajláré stb.*

*A fiatal az mind bolond,
Rip-rop stb.*

6. *Két krajcárér adnak egyget,
Ihajláré stb.*

*Jaj, de olcsó, mégsem veszek,
Rip-rop stb.*

A *köszöntő-dalok* igen jellemzőek a Csallóközre. Valamennyi dúros jellegű. Közöttük 8 db *újévi köszöntő* van. Ezekből csak négynek találtam itthon rokondallamát. Sem a *Jeles napok* c. kötetünkben, sem a nagy gyűjteményben nincs elődje az itt következő szaffikus 13-asnak, amely Amadékarcsáról való. Úgy látszik a táj külön terméke; bőséges és nyelvi gazdagságot árasztó szövege is figyelemre méltó.

AP. 1934 d)

Amadékarcsa (Pozsony)

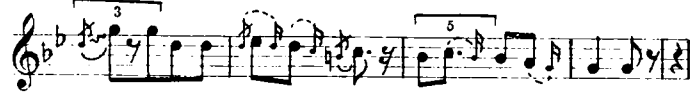
Méhes Rudolf (77)

Gy.: Szomjas Gy. 1957. okt.

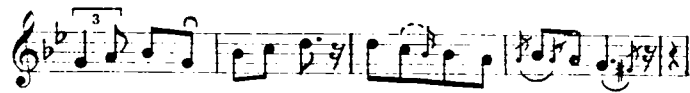
Moderato $\text{♩} = 76$

1. Aggyon Isten m-i-n-de-n jót ez új eszten-dő-ben!

Jobb időt, mint ta-v-va-l vót, ez új eszte-n - dő - ben,

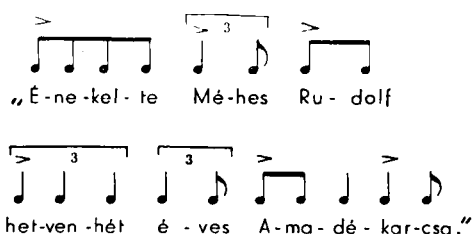
Jó tavaszt, ősz, telet nyárt, jó te-r-mést és jó vá-sárt

Ez új esz-te-n - dő be-n!

2. *Aggyon Isten minden jót ez új esztendőben:
Zsiros esőt, kövér hót ez új esztendőben,
Jó kenyeret, szalonnát tizenkét hónapon át
Ez új esztendőben!*

3. *Aggyon Isten minden jót ez új esztendőben:
Drága búzát, olcsó sót ez új esztendőben,
Bő aratást, szüretet, egészséget, jókedvet
Ez új esztendőben!*
4. *Aggyon Isten minden jót ez új esztendőben:
Tele-hordót, csobolyót ez új esztendőben,
Tele hombárt, tele csúrt, tele erszényt, tele szűrt
Ez új esztendőben!*
5. *Aggyon Isten minden jót ez új esztendőben:
Vegye el mind a nem-jót ez új esztendőben,
Mitől féllünk, mentsen meg, amit várunk, legyen meg
Ez új esztendőben!*

Két *István-napi* köszöntő mellett három példány *Balázs-napi* köszöntőt gyűjtöttem. Püspöki községben a balázsolás egybeolvad egy zenés népszokással, amelynek „farsangi kerülés” a neve. Farsang keddjén a legények maskarába öltözve járkák az utcákat, a járókelőket borral kínálgatják, és sokféle tréfát űznek. A nép „farsangi dórék”-nek hívja őket. A lovakat fehérre meszelik a kocsik előtt, lóháton fordítva ülnek, taligára csónakot tesznek keresztbe és lóval húztatják, valamelyikük borjúbőrbe bújva medvét játszik, és nyakláncon vezetik stb. Csapatostul mennek be a házakba, ahol eléneklik a Balázs-köszöntőt. Kosarukba a háziasszony nyers tojást, élő csirkét ad, mert az udvarban egyébként is szabad lopásuk van, amit a szokás ereje szentesített. A dal maga a *Jeles napok* c. kötetünkben 81. sz.-ként az északdunántúli *Cikolaszigetről* már megjelent, de a szokás kapcsolata nélkül. Dallamát tehát külön nem ismertetem.

Felhívom azonban hallgatóim szíves figyelmét a következő darabra. Ógellén férköztem ugyanis a *szentiváni tűz* közelébe. A június 23.-i napfordulás estéjén, vacsora után, kb. 10 órakor 15—20 legény szekeret húzott körül a falu utcáin és a Szentiván tűzéhez rózsét gyűjtött a következő, bizonyára ősi recitativóval. Ha megtelt, kihúzták a falu szélére, ahol keresztút van és a szekérrel fordultak vissza. Tértek kétszer, háromszor. A falu *férfi-népe* körülseglette azt a helyet, ahol a máglyát néha 2 és ½ méter magasra is rakták. Lány és asszony nem lehetett jelen. Egy idősebb ember körüljárta

a máglyát és körülhintette vizes kalászesomóból, amelyet időnként egy decis-pohárba mártogatott. Ez a kalászesokor 4—5 szál összekötött búzából (esetleg rozsból) állott. A máglyát ezután valamelyik sarkán egy legény meggyújtotta. Körülállva megvárták, amíg teljesen elparázslott, — ez éjfélig is eltartott. A félig leégett máglyát sok legény nekifutással átugrotta. A férfinép a végén együttesen tért vissza a faluba. Az egyik énekmondóm szerint „azt a határt nem vágja el a jég, amelyikben Iván-tüzet égetnek”. A tűznél kint nem énekeltek.

AP. 1933 h)

Ógelle (Pozsony)

Csóka István (62)

Gy.: Szomjas Gy. 1957. okt.

„Ró-zso-gyűj tés a Szent-i-vón tü-zi-hez”

Parlando 108 116

Ró-zsét, tik ko-sa-rai ko-be-lát!

Ha nem an-nak ró-zsét,

El-víz-szük a tó-két. Ró-zsét!

„Da-nol-ta Csó-ka István hatvankét é-ves, Ó-ge-le.”

Említettem már, hogy a Csallóköz jellegzetessége a köszöntő-dal. A most sorra kerülő másik jellegzetesség ugyancsak jeles naphoz kapcsolódik, ez a „karácsonyi mendika”. A „mendika” (diákkoldulás) fogalma a Jeles napok c. kötetünkben már előfordul Északdunántúlról, — utam alkalmával megállapítottam azonban, hogy a Duna északi partján általánosan ismert népzenei „műfaj” ez, amely a 9—10 éves iskolások karácsonyi kántálását jelenti. Fiúk és lányok négyen-öten összeverődnek karácsony estéjén és a faluban házról-házra járva, az ablak alatt vagy a küszöb előtt karácsonyi éneket énekelnek. Ezért aztán cukrot, diót, almát, kalácsot, pénzt kapnak. Ezekből a dalokból

10-et hoztam. A most egymástól függetlenül élő archaikus szövegek egymás mellé rakva kiadják a csallóközi népi múlt egyik széthullott művelődési jelenségét: a régi nagy *bellehemes pásztorjátékot*. A mai betleheemesük egészen más szövegű, — azt is gyűjtöttem. De a hosszú mendikás szövegek különböző pásztorneveiből az is kitűnik, hogy többféle szöveggel játszották. A változatok bősége a szokás hajdani virulását jelenti. Az Ógelléről való egyik „mendiká”-t bemutatom:

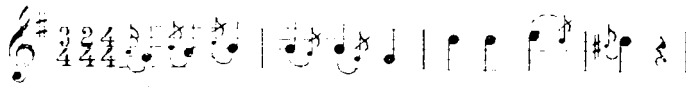
AP. 1933 i)

Ógelle (Pozsony)

Csóka István (62)

Gy.: Szomjas Gy. 1957. okt.

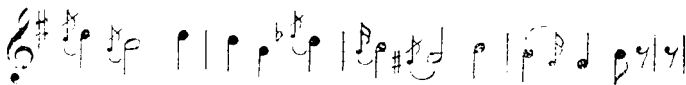
Moderato . 100

Itt volt meg jöl kez-det-tam szunnya do-zó - ni

és kezdött az nő - kem jó tece - n - ni,

Hogy itt é - nekül nek, ma - da - rak ze - n - ge - nek

Szól - lá sunk - nál.

Mi do - loq, Ha - ba - kuk, hogy itt szól a ka - kuk

Haj - lé - kunk - nál?

2. — *Mit beszélsz, te dēre, nem úgy van az,
Kakasok szóllanak, tán ítélnek!
Még nem is aluttam, csakhogy elszunnyattam,
Mit ráncikálsz?
Tekincs föl az égre, a Göncöl-szekérrre,
Majd szundikálsz!*

3. — *Kejj fő hát, te Bódi, téged kettlek,
Mert rádütöm botom, fősörkentlek!*
— *Haggy békét, Kuridom, kedves jó pajtásom,
Cimborásom!*
*Bocskorom odavan, most pedig hideg van,
Jó pajtásom!*
4. — *Azonban az angyal pásztoroknak
Víg örömet hirdet minnyájunknak:
Hogy íme, született, ki üdvezítőnk lett
Jézus testbe.*
*Csakhama mennyünk és semmit se késsünk ē
Bötlehembe!*
5. — *Üdvözlég, kis Jézus, már itt vagyunk,
Pásztorok elgyöttünk és imádunk,
Térdet fejet hajtunk, néked áldást mondunk,
Uj kirátunk!*
*Immár elindulunk, jó tollba íthagyunk,
Űr Jézusunk!*

A 12 *lakodalmos* dalból 2 szertartásosat mutatok be. Az első a násznép menetdala volt Tardoskedden, amikor a menyasszonyt a *hitre* vitték. A *Lakodalmos* c. kötetünkéből hiányzik, — közvetlen rokondallama a nagy népdalgyűjteményben sem található.

AP. 1943 b)

Tardoskedd (Nyitra)

Balla Istvánné Birkus Apol (77)

Gy.: Szomjas Gy. 1957. nov.

Parlando rubato ♩ = 152

Mé-re vón a há-bám hú-zá,
O-da mé-gyék iccá-ké-rá. Í-jú!

[Az 1. vsz.-ot a menyasszonyos ház udvarán éneklük, a 2.-at már a kapun túl, az 5.-et a vőlegényes ház előtt, a legény anyjának.]

2. *Söprük a fővigi úccát,
Szégyük a lovás-katonát.
Csak hágy vigyük, hágy söpörjük,
Csak a rúzsám el ne vigyük! -Í-jú!*

3. *Fejük a fekete kecskét,
Verik a barna menyecskét.
Csak hágy verjük, megérdemli,
Mer az urát nem szerétyi. -Í-jú!*

4. *Ki az urát nem szerétyi,
Sárgaripát főzön neki,
Jó mégsózza, paprikázza,
Hogy a hidég is kirázza! -Í-jú!*

5. *Nyis ki, rúzsám, kit bészartál,
Elhoztuk már, akít vártál!
Hoztunk nekéd alándíkot,
Alándíkot, egy pár csókot. -Í-jú!*

„Bállá Istvänné I-né-kö-te. Firkus Á-pol

hetven-hét ó-vés. Tár-dos-kögy.”

A másik dal akkor hangzik el, amikor a vőlegényes háznál késlekednek ajtót nyitni a lakodalmas menetnek. Szándékosan késnek vele, mert a dalnak el kell hangoznia. Ez a dudánóták egyike, a Lakodalom c. kötetünkben csak egy távoli változata van Nógrádból.

AP. 1943 c)

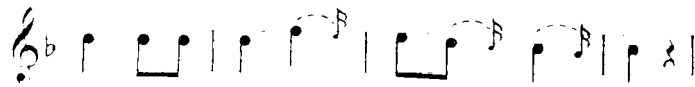
Tardoskedd (Nyitra)

Balla Istvánné Birkus Apol (77)

Gy. : Szomjas Gy. 1957. nov.

Tempo giusto $\text{♩} = 96$

L - n - n - n - gyo - rú - nk, í - tta ne - m kö - l - lü - nk,

Sej, da - gyerü - nk, á - bu - n kö - l - lünk!

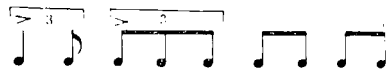
Á - hun á - bu - ra lőg - i - rős - sebb,

Sej, á kis - tén még lőg - ked - ve - sebb. Jú!

„Í - nek kül - te - het - ven - et - tes

Bálla Istvánné Birkus Apol

A falusi *éjjeli örök dalai*ból 12-t gyűjtöttem, valamennyi dúros jellegű. Martos községben akadt egy lyd-sorú, amely bizonyára szlovák hatás eredménye. Ezek a bakternóták még elevenen élnek a köztudatban, mert a Csallóköz bakterei majdnem egy egész emberöltővel éltek túl anyaországi társaikat. Nálunk az első világháborúval hallgattak el végleg (néhol korábban is), de a Csallóközben az első „republika” idején még szelvény-hosszában nótázták az órákat. A 30-as években csendőrségi rendelet eltiltotta a nótát, — ettől kezdve a bakter óránként egyet sípolt.

Dalosaim közül többen maguk is kiáltották e dallamos recitativót bakter-édesapjuk vagy a beteg éjjeli őr helyett. Jól emlékeznek a munkaviszonyra is. Moróckarosa és Göncölkarosa község pl. közös őr fogadott, akinek évi fizetése : némi pénz, 29 kg búza és minden ház után egy 4 kilós kenyér volt, amelyet kétnaponként kapott attól a családtól, amelyekre ezt a bíró kivetette. Hatósági jelvénye a lándzsa volt, keresztrel a tetején (alabárd).

Vi - gyózz tuz - ro és há - zod - ro,
 Úgy ne - m lesz sá - m - mi kó - runk - ro!

2. *Éjjél után óra kettő,*
Ha alusznak, kőjenek fő! } 1)
Éjjél után óra kettő,
Vigyázzon ránk a Teremtő!

1) A dallam második felére, az első felének ritmusával.

„ Kis Ist - ván - né Sa - hin Er - zse - bet,
 het - ven négy - é - ves múlt.”

De a bakternótákból áradó kegyes jobbágyi hang a szertartásosság lazulásával lassanként feloldódott, s a szövegezés itt-ott hovatovább dévaj fordulatot is vett. Erdélyiné Makai Julianna (72) szerint a kilencszázas évek táján Hegedűs János martosi bakter hajnali tréfául a fentiekhez hasonló dallammal ezt kiáltotta el egy magános asszony udvarán:

Éjjél után ütött ötöt,
Kejj fél, Kati, főzd a tőköt,
Mer ha nem főzöd a tőköt,
Nem kajátok többet ötöt!

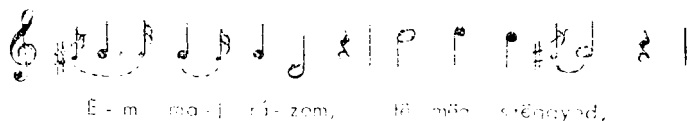
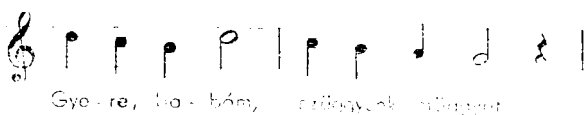
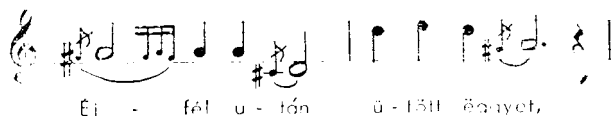
Ez már a felvilágosodás hatása, amely a szokás pusztulásával a paródiáig vezet. A következő bakternóta szövege a műfaj hattyúdalát jelenti; dallama a XVI. sz.-i $\frac{3}{4}$ -es volta-tánccal kereszteződött.

AP. 1933 b) „Bakter-nóta”

Egyházgelle (Pozsony)
Mozoli István (44)
Gy.: Szomjas Gy. 1957. okt.

Rubals moderato („hókkán”) ♩ = 156

D. A. 2. dallamot a 2. és 4. egyzes, a 3. és 4. dallamot a 2. és 4. egyzes

A *katona-dalokra* is figyelmet fordítottam, — gondolatom szerint ez a foglalkozási ág is kitermelhetett „alkalomhoz kötött” dalokat, bár a most gyűjtött 31 dalból egy sincs ilyen.

Történeti szempontból azonban összefüggésbe hozható a katona-dalokkal a *históriás-ének*, amelyből egy érdekes példányt hoztam Cséfaról. Az aradi 13 vértanúról szól a szöveg, amellyel a dal jelenleg él. A dallamnak a magyar népdal-anyagban bőségesen vannak változatai. Dúr-családja a „Tarka legyen a babutka tolla” szövegkezdetű, amelyből a Lakodalom c. kötetünk 25 példányt hoz a Dunántúlról és a Felvidékről. Ez tehát két zenedialektikus-terület sajátjának látszik. Moll-családja az „Én vagyok a, én vagyok a kún-sági fi”, amely ma is nagy divat az Alföldön. Ez a két dallamesalád nyilván

3. Martosi Menyasszony

4. Martosi menyecske

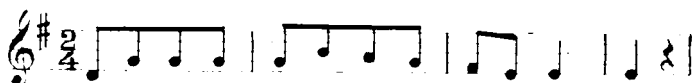
már szétágazás egy közös töből, amelyet — mutatis mutandis — a mi csallóközi dallamunk képvisel. Régi műdaleredete elég kézenfekvő, de hogy ez mi lehetett, már nehezebb kérdés. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM 1812-ben, kéziratának 37. száma alatt a saját ifjúkori csinálmányának mondja, de ezt 57 évvel később BARTALUS ISTVÁN: Magyar Árión-ja már kétségbe vonja és francia indulózenét keres mögötte. Előttünk nem valószínű, hogy Pálóczi Horváth dallama ilyen gazdag változat-tömeget ért volna el országszerte, hiszen még a ki nyomtatásig sem jutott el vele. Kézenfekvőbb, hogy csak utánérzett valamely ismert dallamot, mert a saját versét akarta ráhúzni valamire. Ez a módszer a magyar költészet régi hagyományára volt. A dallam eredetét a régebbi magyar műzenében lehet keresnünk. Nem véletlen, hogy a Horváthéhoz közelálló dallamot Kodály Nagyszalontán 1916-ban is az aradi históriás szöveggel találta meg. Nyilván históriás szöveget hordozhatott korábban is, mielőtt az aradi 13 történetét ráhúzták. S ha a dallam ritmikáját, dallamvonalát és a népi moll-változatainak létezését összevetjük, megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy darabunk Tinódi vitézi énekeinek végső hullámverése.

Cséfa (Pozsony)

Cséfalvai Eszter (61)

Gy.: Szomjas Gy. 1957. okt.

Moderato $\text{♩} = 100$

1. Doj de bú-san sűt az ő-szi nap su-gó-ra

Az a-ra-di vár-bőr-tön nek ab-la-kó-ra.

Vár-ja is azt ti zen-há-rom ma-gyar vi-téz,

Ki a börtön fe-ne-ké-ben ha-lál-ra kész.

2. *Fordul már az aradi vár ólom-zára;
— Gyerünk, pajtás, valamennyen a halálra!
Fel is jöttek ők mindnyájan haloványan,
Elbúcsúztak ők egymástól katonásan.*

3. *Damjanics áll az akasztófa tövébe,
Megöleli, megcsókolja keservébe:
— Isten hozott, szent szabadság átokfája,
Rajtad halok meg hazámért nemsokára!*
4. — *Jó pajtásim, az ítélet akasztófa,
Mintha rablók, útonállók lettünk volna.
Mintha méltók sem volnánk mi egy lövésre,
Ami katonát vagy férfit megilletne.*
5. *Aradi vár, aradi vár, halál völgye,
Híres, nemes magyaroknak temetője.
Viruljon hát fejük felett zöld koszorú,
Elfelejtethetlen legyen a haláluk!*

Balladát és rabnótát 20-at hoztam. A balladák közül régi stílusú dallamra megy 9, új stílusúra 4 és egyéb stílusúra 4. A 3 rabnóta új stílusú dallamokkal társult.

Az anyagban 3 „szégyenbe esett lány” van kétféle dallamra, 1 „halálra táncoltatott leány” (Csáki bíróné), 1 „lebicskázott legény” a „Mátészalka gyászban van” csonka dallamváltozatára, 2 „Megöltek egy legényt”, 2 „Kismargita” az ismert új stílusú dallamra, 1 „Endre báró”, 1 „dánosi rablógyilkosság”, 1 szeretője miatt anyagyilkos „Barna Józsi”, — valamennyi új stílusú dallamra; továbbá 1 új balladává alakult „kivándorlók éneke”, amelyben az Amerikába vetődött magyar a „szammartini vasgyár”-ból üzenget a rabnóták analógiájára; 2 példányban a Veronika asszonyról szóló legenda és 2 vidám ballada.

A „szégyenbe esett lány” (másutt Angoli Borbála, Hédervári Kata stb.) balladája országszerte többféle dallammal él. Ezeknek egyike a most következő németes jellegű dallam, amelyből 25 változat van a nagy gyűjteményben. Közülük csak 4 hordozza balladánk kiadósabb szövegét: *Mezőkövesdről* (Borsod) Vikár gyűjtése 1899-ből, *Peröcsényről* (Hont) Kodály gy. 1912-ből, *Nógrádmegyerről* (Nógrád) Ádám gy. 1928-ből és *Szőkedencsről* (Somogy) Seemayer gy. 1933-ból. Minthogy a balladák tipológiáját *szöveg és dallam viszonylatában* még senki sem állította össze, érdemesnek látszik, hogy a *Tardoskeden* (és alig eltérő változatban *Martoson* is) gyűjtött balladát megpéldázzuk, mert a szöveg és eme dallam társulásának ez eddig a legteljesebb alakja. A gyűjtési helyek utalnak rá, hogy palócföldi balladáról van szó, bár a legrégebbnek látszó dallammal *Vészton* (Békés) gyűjtötte Bartók 1918-ban. A balladaszövegek és dallamok együttes vizsgálatából sok új tapasztalat születhet, bár sajnálatosan sokan vannak még, akik tévesen hiszik, hogy a ballada csak versműfaj.

AP. 1944 z)

Tardoskedd (Nyitra)

Rosztocsil Antalné Boros

Erzsébet (59)

Gy.: Szomjas Gy., 1957. nov.

Poco rubato $\text{♩} = 172$

1. Á - ranyos Ju - lis - ká,
Mű - he - nek az o - ka,
Hová a szőlő - nyél o - ka?
Ol - ló - n ná - gyon fur - csá?

A folytatás alkalmazkodó ritmusban:

2. Szabó nem jó szabta,
Váró nem jó vártá,
Verje még az Istén,
Aki ennek oka!	7. — Jónapot, jónapot,
Ismeretlen anyám!
Hová tette lányát,
A szíp Juliskáját?
3. Szabó is jó szabta,
Váró is jó vártá,
Áranyos Juliská,
Csak té vágy az oka!	8. — Elmént, fiám, elmént,
Elmént az erdőbe
Gyöngyvirágot szénnyi,
Gyöngybokrétát kötnyi!
4. Kimént a vőlegény
A megbeszít helre,
Vártá Juliskáját
Az erdő szilibe.	9. — Nincsen ott, nincsen ott,
Ismeretlen anyám!
Hová tette lányát,
A szíp Juliskáját?
5. De Juliská nem gyűtt
A megbeszít helre,
Hiába is vártá
Az ő szerelmesse.	10. — Elmént, fiám elmént,
Elmént a templombá
Szentmisét hálgatnyi,
Jó Istent tisztónyi.
6. Elmént a vőlegény,
Mégkérdezte ányját:
Hová rejtette el
Az ő menyácsszonyát.	11. — Nincsen ott, nincsen ott,
Ismeretlen anyám!
Hová tette lányát,
A szíp Juliskáját?

6. Martosi népviselet

5. Martosi lányok

2. *Tisza be nem vette,
Partyára kitétte.
Ára mént egy halász,
Hálójába vette.*

4. *Ára mént az annya,
Kelti, azt nem hajja,
Sarkantyús csizmája
Lábára van fagyva.*

3. *Ne vëgyél hálódba,
Nem vagyok meghalva,
Szép gyolcs ingëm, rojtos gatyám
Jéggé vagyon fagyva.*

5. *Ára mëgy mátkája,
Kelti, azt meghajja:
— Kejj fel, kedves rózsám,
Borújj a vállamra!*

A „virágok vetélkedése”-nek dúr-hexachordos dallamával (Erdélyi népdalok 36. sz.) került elő 2 példányban — *Cséfáról* és *Tardoskeddről* — egy legenda: Veronika asszony (*Tiéd a mennyország, Módos kocsmárosné, Tiéd a pokolház!*). Az idős énekmondók szerint gyermekkorukban koldus, ill. öreg pásztorasszony énekelt. Ez megerősíti Kenesei I. adatát (Ethnographia, 1911: 48. l.), aki darabomnak közeli dallam- és szövegváltozatát koldustól jegyezte fel Győrben, ill. Komáromban. Úgy látszik, ez volt az északnyugat-magyarországi koldusok egyik nótája.

A víg-balladák közül a „házasuló királyfi”-t ill. ennek egy szöveg-részét Tardoskedden az idősebb korosztály jól ismeri. Az ő fiatalságuk idején (a századforduló táján) fonóbeli funkciója volt Luca-napon. A luca — ringy-rongyba öltözött legény — este „beszëmtelenkégyëtt” a fonóba; ekkor dalolták neki a lányok e ballada-töredéket. A luca nem szólt, csak maskarázott és ölelgette a lányokat, akik riadoztak tőle. A dallam országos viszonylatban ma ritkaság, valaha azonban igen divatos lehetett, amit a dallamesalád lázas képe mutat a nagy gyűjteményben: a példányok kadenciái egymástól teljesen elütnek, bár a dal magva azonos. A mi dalunk is új ruhában jelentkezik:

AP. 1946 i)

Tardoskedd (Nyitra)

Balázs Gézáné Berkes Teréz (62)

Gy.: Szomjas Gy. 1957. nov.

Tempo giusto ♩ = 96

1. - ls - te - n hoz - tá m - má - gat

Ki - rã - li nõgy po - m - pãt!

M - ha a - há,

Ki - rá - li ngy po - m - pöt!

A folytatása alkalmazkodó ritmusban :

<p>2. <i>Kerűjön előre,</i>
<i>űjön lē a székre !</i>
<i>M-ha ā-hā,</i>
<i>űjön lē ja székre !</i></p>	<p>4. <i>Hānem āzért jöttem,</i>
<i>Jősz-i hozzām vāgy nem ?</i>
<i>M-ha ā-hā,</i>
<i>Jősz-i hozzām, vāgy nem ?</i></p>
<p>3. — <i>Nem āzér jöttem én,</i>
<i>Hogy én itt lēüljek,</i>
<i>M-ha ā-hā,</i>
<i>Hogy én itt lēüljek.</i></p>	<p>5. — <i>Nem mēk én magāhó,</i>
<i>Ijen grófi legény !</i>
<i>M-ha ā-hā,</i>
<i>Ijen grófi legény !</i></p>

6. *Szomszédban vān egy legény,*
Av való énhozzām,
M-ha ā-hā,
Av való énhozzām.

„Dálol - ló Bólózs Gó - zā - né

Berkes Te-réz hátvónkét é-ves.

A másik víg-ballada a német eredetű 10 vsz.-os „mi bajod, angyalom?” (megcsalt férj), amelyet *Martoson* jegyeztem le. E balladának útja — a gyűjtött példányok tanúsága szerint — a Felvidéken és az Alföldön át vezet Erdélybe, ahonnan Kolumbán és Seprődi közlései származnak (Ethn. 1906 : 165. és 1912 : 357. l.).

Gyűjtésemben 14 olyan dal van, amely *ereszkedő kvintváltó-szerkezetű*. Ezt a népzenei építkezési formát a mari (cseremisiz) népzeneben *KODÁLY ZOLTÁN* találta meg annak idején és kimutatta, hogy magyar megfelelői népzeneink legősibb rétegéhez tartoznak. A csallóközi 14 példány közül egy 7-szótagú, a többi 6-os, tehát valamennyi a kis-típushoz tartozik. Hangnem szerint 3 db szó-jellegű, a többi lá-pentaton.

7. Egyházgellei templom 1320-ból

A most bemutatásra kerülő amadékarcsai 7-szótagú azért is figyelemre méltó, mert közeli dallamrokonságot tart azokkal a klasszikus magyar sirató-dallamokkal, amelyeknek osztyák dallamrokonságát SZABOLCSI BENCE mutatta ki.

AP. 1934 f)

Amadékarcsa (Pozsony)

Méhes Rudolf (77)

Gy. : Szomjas Gy. 1957. okt.

Tempo giusta ♩ = 84

Az é - n lo - vam o - ja - n jó.

Té - le - n csi - kó, nyó - ron ló,

Ki - nyü - gö - zöm a rét - re,

Szé - nát a - dok e - lé - bo.

„Dalol - ta Méhes Rudolf hetven-hét é - ves,

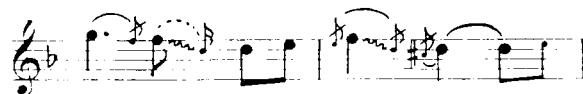
A - ma - dó - kar - csa.”

A régmúlt jelentkezik dallamával és szövegével egyaránt a következő kvintlejtő lá-pentatonban is. A kvintválasz úgyszólván pontosan jön a dallam második felében; ugyanez halványabban van meg a nagy gyűjteményben eddig meglevő távolabbi rokondallamainál: Kodály *Nagyszalontán* (Bihar) 1916-ban gyűjtött 5 [4] 3 kadenciájú 6-osánál és Kiss L. 5 [4] 1; 6-osánál, amit *gútai* (Komárom) áttelepülttől gyűjtött 1948-ban. E két rokondallam más szövegeket hordoz; dalunk patinás verse a népdalszöveg-kiadványokból régen ismert, — Bartók is kölcsönvette egyik híres egyneműkari művéhez.

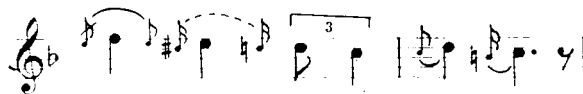
AP. 1943 h)

Tartoskedd (Nyitra)
 Balla Istvánné Birkus Apol (77)
 Gy.: Szomjas Gy. 1957. nov.

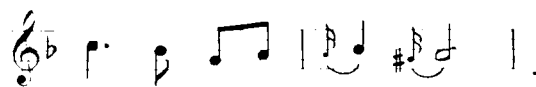
Rubato moderato $\text{♩} = 108$

Nyá - ro - n mő - lőg ő vi - - za,

Tő - lő - n mőg - ő - lu - szik,

Rő - zsőm, ő te szí - ved

Mi - n - dőg hő - rő - gu - szik,

„ Í - ne - kő - te Bőllő Ist - vőn - né (het - ven - őt,

het - ven - hét é - ves Tőrdos - kődd.”

Ugyanez a nagyműltű szerkezet jelentkezik a következő tartoskeddi dalban is. Az alsó kvintválasz jól követhető; izometriája a régi stílus körébe utalja; határozott rokondallama a nagy gyűjteményben nincsen. A dal mégis gondolkodóba ejt a közhelyszerű 4. dallamsora kapcsán (szövege is vendégszöveg). Valószínű, hogy itt nem az ősi dal megjelenéséről van szó, hanem csak az ősi dallamformáló *stílusérzésről*, amely új melódiát formált át a maga képére és hasonlatosságára. Mindenesetre jellemző benne a leg-régibb stílusnak az élethez való szívós ragaszkodása.

AP. 1943 e)

Tartoskedd (Nyitra)
 Balla Istvánné Birkus Apol (77)
 Gy.: Szomjas Gy. 1957. nov

Poco parlando ♩ = 120

1. Sü szí - nő, ső szó - mó

Á ku - tyó - tór - tó - bő,

m - Mőg ő - lel - lek, rő - zsem,

Á pi - tór - ő - j - tő bő!

Folytatása ritmus- és hang-eltérésekkel :

2. Gyere be, gyere ki,
Gyere velem hānyi!
Mőgpróbālunk
. csinālnyi.

Duda-nótából 64 példány került a gyűjtőfüzeteimbe. Ez a műfaj is szélében-hosszában divatos a Csallóközben, de a felső Duna-ágtól északra mégjobban. Mindez annál inkább is feltűnt nekem, mert pl. a Kiskunságban — ahol ötször annyi dalt gyűjtöttem eddig, mint most a Csallóközben — ritkaságnak számít. Ugy tűnik fel, hogy a kiskunsági pásztornép duda nélkül élt — manapság is idegenkedik tőle s a dudálást a betelepült szlovák községek jellegzetességének tartja. Meg kell említenem, hogy a szakirodalomban — ámbár sovány adatok alapján — de ellenvélemény is van. Ilyenkor látszik, milyen nagy szükség lenne a duda-nóták országos viszonylatban való feldolgozására. Rengeteg vitatott kérdésre fény derülne, mert ez a kategória is egyik alaprétege a népzeneének.

A Csallóközben sem működnek már dudások, de az emléküik még eleven. Az itt gyűjtött duda-nóták többsége 6- és 8-szótagú, — más szótagszámú csak elvétve akadt. Dúr-jellegű 44 és mollos 20 példány. A mollosak majdnem mind a 6-os szótagszámúakból adódnak.

Cséfa (Pozsony)
Cséfalvai Eszter (62)
Gy. : Szomjas Gy. 1957. okt.

Tempo giusto ♩ = 144

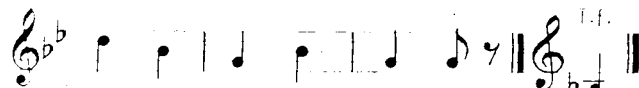
1. Csen-tó - fa - i tó - ba

Mégdög - lött a bé - ka,

Mind ap - rá - jo, nagy - gya,

Min nyós - ténnye, kánya.

2. *Víz alá, víz alá,
Víz a malom alá!
Víz hajtya a malmot,
Szerelém a csolkot.*

A fenti pentatonos dallamtípushoz tartozik a következő martosi dudánóta is, amelyben az ereszkedő kvintváltás nyomai mutatkoznak. Az eol „esz” helyett itt „e”, a dór szekszt jelentkezik.

AP. 1941 m)

Martos (Komárom)
Jóba Sándorné Kiss Erzsébet (52)
Gy. : Szomjas Gy. 1957. nov.

Tempo giusto ♩ = 176

Du - ná - so m, du - dí - som,

É - des mu - zá - ká - som,

Füjd föl a d - dá - dot,
Füjd el a né - té - dot!

„Danelta Jó-ba Szadani ötvenket éves, Martos”

A dúros jellegű dudánóták közül a következő amadékarcsai példány érdekes összehasonlításra ad alkalmat. Első három sora ugyanis határozott rokonságot mutat a Szkárosi—Járdánházi melodiárium (1787—92) „Nóták Hármóniájokkal” 9. darabjával, amelyben a dallam a tenor szólamba van helyezve (szótagszáma : 6,6 : || 12,12). Valószínűnek látszik, hogy a régi dudu-nóta van Szkárosiéknál eldeákosítva.

AP. 1934 i)

Amadékarcsa (Pozsony)

Méhes Rudolf (77)

Gy. : Szomjas Gy. 1957. okt.

Tempo giusto ♩ = 138

1. Bó-no-da, gaz-da, bá-nod,
Ho-gya ló-nyod-ho-za já-rok!
Hej, de még job-ba-n bá-nod,
Hogy kör-tö-da-n já-rok.

2. *Mert a kert-kapudon*

Ojan rést csinállok,

Hej, nincsen annyi nádod,

Kivel becsinálod!

„Dalolta Méhes Rudolf het-ven-hét é-ves Ama-dé-karcsa.”

A duda-nóták többsége táncdal, s mint ilyen átkerült a falusi cigányok vonójára is. Egy somorjai kiszolgált öreg cigányprimás előadásában következik most egy duda-8-as két, néha három húron. Élénken kitűnik belőle, hogy előadója mennyire különálló műfajnak érzi, amelynek jellegzetességeit hű módon igyekszik tolmácsolni, de közben a saját hangszerén is jelentőset produkál.

AP. 1931 a)

„Duda-tánc”.

Somorja (Pozsony)

Sárközi Ferenc (75)

Gy. : Szomjas Gy. 1957 nov.

Tempo giusto ♩ = 168

[Eleje]

A

B

„Jáccolta Sárközi Feri bácsi, Somorja.”

E táncdalt előadója a köv. szerkezettel játszotta: $ABCC_v + ABCC_v + I. aprója + ABABCC_v + CC_v + ABAB + II. aprója + ABABCC_v + Coda$.

Beszámolóm végére jutva köszönetet mondok a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy ezt a tanulságos utat megtehettem. Olyan vidéken jártam, amely népességi vonatkozásban háborítatlan terület volt az Árpádok óta, mert hosszú századokon át moesaras, áradásos lévén, a hadak mindig elkerülték. Nem egy Árpád-kori templomot láttam, amely ha leégett is egyszer-kétszer, falaiban ma is a régmúltat őrzi, — nem úgy, mint a Nagyalföld, amely a dúló háborúktól sokszor és annyira elpusztult, hogy a magyarságon kívül alig akad benne valami, amire rá lehet mondani, hogy régi. Az északnyugati Felvidék népi magyarsága — beleértve a magyarországi palócságot is — még nem vesztette el teljesen az Árpád-kori régmúlt hagyományai sem, — a Kiskunságban örülhet a gyűjtő, ha a népi tudat mélyére hatolva találkozni tud a népzenei félmúlttal. A Csallóköz ősiségét mint népzene kutató, már csak ezért is rögtön megéreztem.